

ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

Τὴν ἔξωτερικὴν ἀφορμὴν πρὸς συγγραφὴν τῆς παρούσης μικρᾶς πραγματείας παρέσχε πρόσφατος συζήτησις, διεξαχθεῖσα κατὰ Μάιον 1953 ἐν Βερολίνῳ, μεταξὺ μελῶν δύο συνελθόντων ἐκεῖ διαδοχικῶς συνεδρίων, τοῦ τῶν καθολικῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν τῆς Γερμανίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ διεθνοῦς συνεδρίου τῶν κλασσικῶν φιλολόγων¹ ἀφ' ἑτέρου. Ἐπίμαχον σημεῖον καὶ θέμα τῆς συζητήσεως ὑπῆρξαν ἐπικρίσεις ρητόρων τινῶν τοῦ πρώτου συνεδρίου κατὰ τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ ἢ σχολικοῦ ἀνθρωπισμοῦ (σοφιστικῶν ἢ κλασσικῶν γυμνασίου ὡς σχολικοῦ τύπου τῆς μέσης παιδείας, πρὸ πάντων δὲ ἐτονίσθη, ὅτι ὁ ἀνθρωπισμός, ὡς ἀνθρωποκεντρικός, ὑποτιμᾷ τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεόν.

Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος τῶν καθολικῶν διδασκάλων δὲν εἶναι τι τὸ νέον, ἀλλ' ἐκφράζει παλαιὰν ἐσφαλμένην ἀντιουμανιστικὴν ἀντίληψιν, ὑπὸ ὑπερβάλλοντος θρησκευτικοῦ ζήλου καλλιεργηθεῖσαν, ἣτις ὁμως ὄλως ἀκαίρως ἐπαναλαμβάνεται σήμερον, ὅτε τόσον ἀπὸ ἀνθρωπιστικῆς - φιλολογικῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ χριστιανικῆς - θεολογικῆς πλευρᾶς προθέσεις καὶ τάσεις κινοῦνται πρὸς πνευματικὴν σύνθεσιν καὶ ἐνότητα τῆς ἀνθρωπιστικῆς καὶ χριστιανικῆς πίστεως.

Ἡ ἀνωτέρω εἰρημένη ἔξωτερικὴ ἀφορμὴ δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ ἀπατήσῃ ἀπολογητικὸν χαρακτῆρα ἀπὸ τὴν παροῦσαν μελέτην, τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσῳ ἡ θέσις τοῦ προβλήματος εἶναι διάφορος παρ' ἡμῖν. Ἡ μεταξὺ Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ Ἑλλάδος ἀπόστασις ἐν τῷ προκειμένῳ ζητήματι, καὶ εἰδικώτερον ἐν τῷ θέματι τῆς σχέσεως Ἑλληνικοῦ καὶ Χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, εἶναι πολὺ μεγάλη, λόγοι δὲ ἱστορικοὶ καὶ ψυχολογικοὶ καθιστῶσιν αὐτονόητον τὴν διαφοροποίησιν τοῦ προβλήματος.

Τὸ θέμα τῆς σχέσεως Ἀρχαιότητος καὶ Χριστιανισμοῦ ἐπραγματεύθη ἐν τῷ φιλολογικῷ συνεδρίῳ τοῦ Βερολίνου ὁ ἐν Βόννῃ καθηγητῆς τῆς κλασσικῆς φιλολογίας Walter Kranz² κατὰ τρόπον σαφῆ καὶ σοφόν,

¹ Τοῦ συνεδρίου τούτου μετέσχομεν ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἑταιρείας Ἑλλήνων Φιλολόγων.

² Die Antike und das Christentum (περιόδ. Gymnasium, τόμ. 61, τεύχ. 1 - 2, 1954, σ. 141 - 153). Εἰς τὸ αὐτὸ τεύχος τοῦ περιοδικοῦ τούτου δημοσιεύονται

ἀντικειμενικὸν καὶ ἐπαγωγόν, δίδοντα δὲ ἐμμέσως ἀπάντησιν καὶ εἰς πολλὰς ἐκ τῶν κατὰ καιροῦς διατυπωθειῶν ἐπικρίσεων καὶ παρανοήσεων τῆς ἀνθρωπιστικῆς κοσμοθεωρίας.

Ὁ καθηγητὴς Κρανζ παρέστησεν ἐν ἀρχῇ τοὺς στενοὺς πολιτιστικοὺς δεσμούς, οἵτινες ἀρχῆθεν καὶ μέχρι τοῦ βου μ.Χ. αἰῶνος συνέδεσαν τὸν ἐν τῷ Ἑλληνορωμαϊκῷ κόσμῳ ἐμφανισθέντα καὶ ἀναπτυσσόμενον Χριστιανισμόν μετὰ πλείστων μορφῶν, ἰδεῶν καὶ συμβόλων τῆς Ἀρχαιότητος, παρὰ τὴν ἐν μέρει ἀντίθεσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τὸ ἀρχαῖον-ἐθνικὸν πνεῦμα καὶ φρόνημα. Ὁ Κρανζ ἐπεσήμανεν ἐν συνεχείᾳ τὰ νέα καθαρῶς Χριστιανικὰ πολιτιστικὰ στοιχεῖα, διὰ τὰ μεταβῆ ἀκολούθως ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς εἰς τὴν συστηματικὴν καὶ κριτικὴν ἐκθεσιν τῆς σχέσεως, ὅφ' ἦν διατελοῦσιν αἱ δύο εἰρημέται δυνάμεις (Ἑλληνορωμαϊκὴ Ἀρχαιότης καὶ Χριστιανισμὸς) πρὸς ἀλλήλας, ἰδίως δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν μας. Ὡς γνωστόν, περὶ τῆς σχέσεως ταύτης ἐξεφράσθησαν μέχρι τοῦδε ποικίλαι ἀντιλήψεις καὶ ἀντιγνώμια. Ὁ Κρανζ, λαμβάνων ἰδίαν θέσιν ἐν τῷ προκειμένῳ ζητήματι, ἔδειξε λίαν ἐπιτυχῶς τὴν δυνατότητα μιᾶς συνθέσεως χριστιανικῆς θρησκευτικότητος καὶ οὐμανιστικοῦ φρονήματος. Παρέθηκε δὲ πρότυπα παραδείγματα, τὸν Ἅγιον Φραγκίσκον, τὸν Ἐρασμον, τὸν Μελάγγθονα, τὸν Herder, τὸν Schleiermacher, μαρτυροῦντα, ὅτι ἤδη ἐν τῷ παρελθόντι κατέστη ὑπὸ ποικίλας μορφᾶς δυνατὸς ὁ σύνδεσμος κλασσικῆς παιδείας καὶ χριστιανικῆς γνώσεως καὶ πίστεως. Ἐν τέλει ὁ ὁμιλητὴς ἐξῆρε τὴν σπουδαιότητα τῆς συνθέσεως ταύτης διὰ τὴν παιδείαν καὶ διαμόρφωσιν τοῦ συγχρόνου Εὐρωπαίου.

* *

Ἐπειδὴ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀκούονται καὶ παρ' ἡμῖν, περισσότερον κατ' ἀλήθειαν τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ λεγομένων, χαρακτηρισμοὶ ἢ ἀντιρροήσεις τινὲς κατὰ τῆς ἀνθρωπιστικῆς πίστεως ὡς ἀποκλειστικῶς ἀνθρωποκεντρικῆς, ἀντιδιαστελλούσης δ' ἑαυτὴν πρὸς τὴν Χριστιανικὴν θεοκεντρικὴν πίστιν, καὶ ἐπειδὴ οἱ χαρακτηρισμοὶ οὗτοι ἐπιδρῶσι διαβρωτικῶς ἐπὶ τὴν παρ' ἡμῖν συνείδησιν τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς πολιτιστικῆς συνθέσεως τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς, κρίνομεν σκόπιμον ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ὑπομνήσωμεν τὰ χαρακτηριστικότερα σημεῖα τῆς διαφοροποιήσεως τοῦ πράγματος παρ' ἡμῖν, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἀντιτάξωμεν βραχὺν ἀνθρωπιστικὸν ἀντίλογον εἰς τὸν εἰρημένον ἀντιουμανιστικὸν λόγον.

αἱ ἐν τῷ φιλολογικῷ συνεδρίῳ τοῦ Βερολίνου γενόμεναι ἀνακοινώσεις, ὡς καὶ περίληψις τῶν πρακτικῶν τῶν συνεδριῶν τῶν ἐπιτροπῶν. Πρβλ. καὶ Στίλπ. Κυριακίδου, Ἑλληνικὴ παιδεία καὶ Χριστιανισμός, Θεσσαλονίκη 1934.

Δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας ἀποτελεῖ πνευματικὴν κληρονομίαν καὶ παράδοσιν, πολύτιμον διὰ τὴν ἐθνικὴν ἐνότητα καὶ συνοχὴν μας, ἡ ἀδελφώσεως τῆς θύραθεν παιδείας μὲ τὴν Χριστιανικὴν. Ἐνδοξοὶ δὲ φορεῖς καὶ κήρυκες τῆς ἀδελφώσεως ταύτης εἶναι οἱ Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, οἱ Μεγάλοι αὐτοὶ Χριστιανοὶ καὶ ἐν ταυτῷ Μεγάλοι Ἀνθρωπισταί, οἱ καλύτερον παντὸς ἄλλου διδάξαντες «πῶς ἂν οἱ νέοι ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν ὠφελοῦντο λόγων». Εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὴν συνείδησιν τῶν ἱερῶν τούτων ἀνδρῶν ἡ φιλανθρωπία, ἡ humanitas, ἡ φιλία καὶ ἡ πίστις εἰς τὴν ἀξίαν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος ὄχι μόνον δὲν ἀντεστρατεύετο πρὸς τὴν εἰς Θεὸν πίστιν, ἀλλὰ τοῦναντίον ἐστηρίζετο, ἐθερμαίνετο καὶ ἐξωγονεῖτο ὑπ' αὐτῆς.

Ἀλλά, διατί νὰ σταθῶμεν μόνον εἰς τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ μὴ προχωρήσωμεν εἰς τὸ ἱστορικὸν παράδειγμα τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ καὶ Χριστιανικοῦ ἔθνους μας, τοῦ ὁποίου ὁ βίος δὲν εἶναι τι ἄλλο ἢ σύνθεσις Χριστιανικῆς καὶ Ἑλληνικῆς ἰδέας καὶ μορφῆς, ἱστορικῶς πραγματοποιηθεῖσα ἀπὸ τὴν διαλεκτικὴν ἔντασιν καὶ τὴν παλίντροπον ἁρμονίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ;

Εἰς τοὺς ἀναμφισβητήτους καὶ πασιγνώστους τούτους ἱστορικοὺς λόγους δρεφίεται ἡ παρ' ἡμῖν συνείδησις τῆς συνυφῆς καὶ ἀλληλοσυμπληρώσεως Ἑλληνικῆς παμπαιδείας καὶ Χριστιανικῆς παναγάπης. Ἡ αὐτονόητος δ' ὅμως παρ' ἡμῖν συνείδησις τῆς πραγματικότητος ταύτης ἀποτελεῖ δι' ἄλλους λαοὺς τῆς Δύσεως σημεῖον ἀντιλεγόμενον καὶ εἰς τὴν εὐνοϊκότεραν περίστασιν ἀπλὴν εὐχὴν καὶ πνευματικὸν αἶτημα. Ἡ ἐξελληνικὴ λοιπὸν ἀντιδικία Ἀνθρωπιστῶν καὶ Χριστιανῶν εἶναι καὶ πρέπει νὰ μείνῃ ξένη πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ζωὴν καὶ σκέψιν, τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσῳ ἡ Ἑλληνοχριστιανικὴ διαμόρφωσις καὶ σύνθεσις τοῦ ἐθνικοῦ μας βίου καὶ πολιτισμοῦ¹ ὑπάρχει παρ' ἡμῖν ὡς ἀδιάψευστος πραγματικότης, ἧς συνάρτησις εἶναι ἡ ἱστορικὴ συνείδησις αὐτῆς.

Ἐκεῖνο ὅμως, τὸ ὁποῖον εἶναι ἔτι μᾶλλον ἀπαράδεκτον, ὅταν μάλιστα λέγεται εἰς τὴν χώραν μας, τὴν κοιτίδα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, εἶναι τὸ κατ' ἐπίδρασιν τῶν ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος συζητουμένων ἐπαναλαμβανόμενον συνήθως, ὅτι ὁ ἀνθρωποκεντρικὸς χαρακτῆρ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ εὐρίσκειται εἰς διάστασιν πρὸς τὸν θεοκεντρικὸν χαρακτῆρα τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Βεβαίως ὁ ἀνθρωπισμὸς ἔχει κεντρικὴν του ἔννοιαν τὴν ἔννοιαν τοῦ Ἀνθρώπου ὡς πολιτικοκοινωνικοῦ ὄντος, ζῶντος καὶ κινουμένου ἐντὸς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας τῶν συνανθρώπων του. Μὲ ἄλλας λέξεις εἰς τὸ κέντρον τῆς ἀνθρωπιστικῆς πίστεως κεῖται ἡ ἰδέα τοῦ Πολίτου-Ἀνθρώπου, ὡς

¹ Περὶ βλ. Σ τ υ λ. Κ α ψ ω μ έ ν ο υ, Ἡ ἱστορικὴ διαμόρφωσις τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, Θεσσαλονίκη 1953. Ν ι κ ο λ. Β. Γ ω μ α δ ά κ η, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Βυζαντινὴν φιλολογίαν, Ἀθήναι 1952 (σ. 16 κ.έ.).

ἐκφράζει αὐτὴν ὁ πολιτικὸς ἀνθρωπισμὸς τῶν ἐπιφανεστέρων πνευματικῶν ἡγετῶν τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ. Εἶναι δὲ τῆς ἰδέας ταύτης τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ νόημα τὸ ἐξῆς¹: Οὔτε πολίτης ἀληθινὸς δύναται νὰ νοηθῆ, ἂν δὲν εἶναι οὗτος τέλειος ἄνθρωπος, οὔτε ἄνθρωπος δημιουργὸς πολιτισμοῦ καὶ ἀνωτέρων ἀξιῶν τῆς ζωῆς, δηλαδὴ ἀληθινὸς ἄνθρωπος, εἶναι νοητὸς ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου, ἐκτὸς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας τῶν συνανθρώπων του.

Ἡ διαπίστωσις ὅμως τῆς ἀνθρωποκεντρικότητος ταύτης δὲν σημαίνει, ὅτι ἡ πίστις τῶν οὐμανιστῶν εἰς τὸν Ἄνθρωπον ἀποκλείει οἰανδήποτε ἄλλην πίστιν, καὶ μάλιστα τὴν πίστιν πρὸς τὸν Θεόν, ἄνευ τῆς ὁποίας ὡς θεμελιώδους προϋποθέσεως εἶναι ἀδιανόητος ἢ εἰς τὸν Ἄνθρωπον, τὸ θεῖον πλάσμα, καὶ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ πίστις. Καὶ ἀψευδῆς μάρτυς καὶ ἀθνητικὸς ἐριμνευτῆς τῆς ἀνθρωπιστικῆς ταύτης συνειδήσεως εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Πλάτων, ὁ Ἀρχηγέτης τοῦ ἀρχαίου ἀνθρωπισμοῦ.

Κατὰ τὸν Werner Jæger² «ὁ ἀρχαῖος οὐμανισμὸς ὑπὸ τὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν προσέλαβεν εἰς τὴν πλατωνικὴν παιδείαν, εὐθίσκει τὸ κέντρον του εἰς τὸν Θεόν!». Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Ἀρχηγέτου τοῦ συγχρόνου οὐμανισμοῦ κυροῦνται ὄχι ἀπὸ ὀλίγας μόνον ἀποφάνσεις τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ, πλὴν τῶν ἄλλων, ἀπὸ ὀλόκληρον τὸ μέγα πρεσβυτικὸν ἔργον του, τοὺς «Νόμους», τὴν σύνθεσιν ταύτην θεολογίας, πολιτειολογίας καὶ παιδαγωγούσης νομοθεσίας, δι' ἧς ὁ γηραιὸς φιλόσοφος ἐπεδίωξε τὴν θέωσιν, τὴν ἐκ νέου ἀνύψωσιν τοῦ νόμου εἰς τὸν θεῖον θρόνον του, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὸν εἶχον καταβιβάσει εἰς τὰς ἀνθρωπίνους τριόδους οἱ Σοφισταὶ καὶ οἱ ψευδοπολιτικοὶ τῆς παρακμῆς. Εἰς τὴν ῥῆσιν τοῦ Πρωταγόρου «πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος», ὁ Πλάτων εὐθέως ἀντεῖπεν: «ὁ δὲ Θεὸς ἡμῖν πάντων χρημάτων μέτρον ἂν εἶη μάλιστα, καὶ πολὺ μᾶλλον ἢ πού τις, ὡς φασιν, ἄνθρωπος» (Νόμ. Α 716 c). Ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ διήκει ἀπ' ἀρχῆς ἕως τοῦ τέλους τοῦ συγγράμματος τῶν «Νόμων», ὡς εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ ἀκριβῶς καταλήγει ἡ «Ἀπολογία Σωκράτους», τοῦ κατηγορηθέντος, ὅτι δὲν ἐπίστευεν εἰς τοὺς θεοὺς τῆς πόλεως. Βιβλικῆς ὑψηγορίας ὕμνοι τῆς θείας παντοδυναμίας καὶ μεγαλειότητος ἐξέρχονται ἀπὸ τὰ χεῖλη τοῦ Κορυφαίου τοῦ ἀρχαίου ἀνθρωπισμοῦ: «ὁ μὲν δὲ Θεὸς... ἀρχὴν τε καὶ τελευτὴν καὶ μέσα τῶν ὄντων ἀπάντων ἔχων, εὐθελὴς περαίνει κατὰ φύσιν περιπορευόμενος...» (Δ 715 e κ.ε.). Ὁ ἄνθρωπος τοῦναντίον εἶναι «Θεοῦ τι παίγιον μεμηχανημένον». Τὸ ἕβδομον τῶν «ἀξιωμαίων», τῶν ἀρχῶν δηλαδὴ, αἰ

¹ Πρβλ. Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Μόρφωσις καὶ ἀνθρωπισμὸς, 1946, ὡς καὶ τοῦ αὐτοῦ, Τὸ ἄρθρον «Ἑλληνικὸς ἀνθρωπισμὸς» εἰς τὸν τόμον «Ἑλλάς» τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ «Ἡλίου».

² Werner Jæger, Paideia, τόμ. Γ', 1947, σ. 314.

ὁποῖαι θὰ ρυθμίζουν τὸ ἄρχειν καὶ τὸ ἄρχεσθαι ἐν τῇ ἰδρουμένῃ πολιτεία τῶν «Νόμων», εἶναι τὸ ἐξῆς : «*θεοφιλῆ δὲ καὶ εὐτυχῆ τινα λέγοντες ἐβδόμην ἀρχὴν, εἰς κλήρόν τινα προάγομεν, καὶ λαχόντα μὲν ἄρχειν, δυσκληροῦντα δὲ ἀπιόντα ἄρχεσθαι τὸ δίκαιότατον εἶναί φαμεν*» (Γ 690c). Κατὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην ρυθμιστῆς τῆς κληρώσεως τῶν ἀρχόντων εἶναι ὁ Θεός. Ἐπομένως ὁ εὐτυχῶν εἰς τὴν κλήρωσιν καὶ ὑπὸ τοῦ κλήρου εὐνοούμενος εἶναι θεοφιλῆς καὶ δίκαιον εἶναι νὰ ἄρχῃ, ἐνῶ ὁ δυσκληρῶν, ὁ ἀτυχήσας εἰς τὴν κλήρωσιν, δίκαιον καὶ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι νὰ ἄρχεται.

Εἰδικώτερον τὸ θεολογικὸν στοιχεῖον τῆς πολιτικῆς καὶ νομοθετικῆς συνειδήσεως τοῦ Πλάτωνος ἐκφράζεται κυρίως εἰς τὰ πρῶτα βιβλία τῶν «Νόμων», ἰδίως δὲ εἰς τὸ Α' βιβλίον, ἔνθα τὸ γενικὸν προοίμιον τῆς νομοθεσίας. Ὡς προοίμιον δὲ εἰδικὸν τῆς ποινικῆς νομοθεσίας, τῆς ἀναφερομένης εἰς τὰ κατὰ τῶν θεῶν καὶ τῆς θρησκείας ἀδικήματα, προτάσσεται ὁλόκληρον σχεδὸν θεολογικοῦ περιεχομένου βιβλίον, τὸ δέκατον. Ἡ θεολογία εἶναι διὰ τοὺς «Νόμους» τοῦ Πλάτωνος, ὅ,τι εἶναι ἡ διαλεκτικὴ διὰ τὴν «Πολιτείαν» του, ἡ δὲ Ἰδέα τοῦ Ἁγαθοῦ, εἰς ἣν ἀποκορροῦται ἡ διαλεκτικὴ τῆς «Πολιτείας», ἀντικαθίσταται εἰς τοὺς «Νόμους» διὰ τῆς ταυτιζομένης πρὸς αὐτὴν Ἰδέας τοῦ Θεοῦ.

Δύο εἶναι κατὰ Πλάτωνα αἱ πηγαί, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀπορρέει πᾶσα πίστις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ :

- α) ἡ γνῶσις τῶν αἰωνίως καὶ κατὰ ταῦτα μενουσῶν μαθηματικῶν κυκλικῶν τροχιῶν, καθ' ἃς κινοῦνται τὰ οὐράνια σώματα· καὶ
- β) τὸ ἐν ἡμῖν θειότατον καὶ ἀθάνατον, ἡ ψυχὴ.

Αἱ λυρικῆς ἐξάρσεως πτήσεις τοῦ γέροντος Πλάτωνος πρὸς τὰ μεταφυσικὰ ὕψη τῆς εἰς Θεὸν πίστεως εἶναι ἡ ἐγκυροτέρα μαρτυρία τῆς κοσμοθεωρητικῆς σχέσεως παντὸς ἀληθοῦς οὐμανισμοῦ πρὸς τὴν θρησκευτικὴν πίστιν. Οὐδεὶς ἀξιοῦται νὰ φθάσῃ μέχρι τῶν ἀδύτων τοῦ γνησίου πλατωνικοῦ καὶ ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἂν δὲν συνέχεται ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ δέους τῆς θρησκευτικότητος καὶ τῆς θεοσεβείας τοῦ πλάστου τῶν «Νόμων» !

ΚΩΝΣΤ. Ι. ΒΟΥΡΒΕΡΗΣ